

Στάθης Δαμιανάκος (1937-2003)

Τον Μάιο του περασμένου χρόνου, λίγο μετά το Πάσχα, έφυγε ξαφνικά ο Στάθης Δαμιανάκος. Ιδέες, σκέψεις, προτάσεις και, κυρίως, πολλά σχέδια έμειναν στη μέση. Άνθρωπος με ιδιαίτερη παιδεία, σεμνός, και κυρίως άνθρωπος που παρέμενε πιστός στις πολιτικές και κοινωνικές απόψεις του χωρίς να γίνεται δογματικός, σίγουρα δεν ήταν από αυτούς που η νεκρολογία του θα έβρισκε εύκολα θέση στα δελτία ειδήσεων ή στις εφημερίδες ευρείας κατανάωσης. Έφυγε αθόρυβα όσο αθόρυβα και σεμνά εργάστηκε, παράγοντας ένα έργο μεγάλο σε όγκο αλλά, κυρίως, πλούσιο σε ιδέες και προοπτικές.

Ο Στάθης Δαμιανάκος γεννήθηκε στην Αθήνα το 1937. Σπούδασε κοινωνικές και πολιτικές επιστήμες στην Αθήνα και στο Παρίσι. Μετά τις σπουδές του εγκαταστάθηκε στη Γαλλία. Εργάστηκε ως υπεύθυνος ερευνών στο Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (C.N.R.S.) έως τη συνταξιοδότησή του. Επίσης, δίδαξε στην Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales (E.H.E.S.S.) και στο πανεπιστήμιο της Nanterre - Paris X μεθοδολογία των κοινωνικών επιστημών και κοινωνιολογία της Ελλάδας. Οι έρευνές του αφορούν, κυρίως, την ελληνική πραγματικότητα, με έντονο ωστόσο το ιστορικοσυγκριτικό στοιχείο με αντίστοιχα ερευνητικά πεδία σε περιοχές της νοτιοανατολικής Ευρώπης. Συνεργάστηκε στενά με το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών στην Ελλάδα (Ε.Κ.Κ.Ε.) και τα τελευταία χρόνια δίδαξε ή συμμετείχε σε ερευνητικά σχέδια στα πανεπιστήμια Θεσσαλίας, Κρήτης και Ιωαννίνων. Τέλος, διηύθυνε τη σημαντική σειρά *Λαϊκός Πολιτισμός / Τοπικές Κοινωνίες* στις εκδόσεις *Πλέθρον*. Το συγγραφικό έργο του Στάθη Δαμιανάκου περιλαμβάνει έναν μεγάλο όγκο δημοσιεύσεων, παρεμβάσεων, ερευνών και βιβλίων*. Είχε μια ιδιαίτερα πλούσια συμμετοχή σε συνέδρια στον ευρωπαϊκό χώρο και πολλά από τα εκδοτικά του σχέδια ολοκληρώθηκαν με τη συνεργασία ελλήνων και ξένων κοινωνικών επιστημόνων.

Το έργο του Στάθη Δαμιανάκου διαχέεται σε δύο πολύ σημαντικούς άξονες. Ο ένας άξονας αφορά τη μελέτη του ελληνικού αγροτικού χώρου εντός του πλαισίου της αγροτι-

Το κείμενο παρουσιάστηκε στην ημερίδα με τίτλο: «Ο Στάθης Δαμιανάκος και το ρεμπέτικο τραγούδι», που έγινε στον Βόλο την Τετάρτη 5 Μαΐου 2004 στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας στο Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας.

* Στο τέλος του κειμένου παραθέτω τη σημαντικότερη και πιο γνωστή εργογραφία του Στάθη Δαμιανάκου.

κής κοινωνιολογίας και της κοινωνικής ανθρωπολογίας, αυτό που θα ονομάζαμε αγροτολογικό πεδίο. Ο άλλος άξονας αφορά τη διερεύνηση των λαϊκότροπων μορφών –όπως συμφωνούσαμε, στις κατ' ιδίαν συζητήσεις μας, ότι πρέπει να ονομάζονται στα ελληνικά τα ερευνητικά αυτά αντικείμενα– του σύγχρονου αστικού πολιτισμού στον ελληνικό χώρο, όπως το ρεμπέτικο τραγούδι και το θέατρο σκιών. Αν και οι δύο αυτοί άξονες, εκ πρώτης όψεως, φαίνονται ασύμβατοι, ωστόσο, η γενική επισκόπηση του πλούσιου έργου του Στάθη Δαμιανάκου καταδεικνύει πως οι δύο αυτοί άξονες είναι συγκοινωνούντες και με κοινές, ουσιαστικά, συνάψεις. Στην ουσία ο ένας άξονας στηρίζει τον άλλο. Ας δούμε πιο συγκεκριμένα τα δύο αυτά πεδία ώστε να κατανοήσουμε τη σημαντική συνεισφορά του Έλληνα διανοητή στη σύγχρονη κοινωνική έρευνα.

Το ερευνητικό έργο του Στάθη Δαμιανάκου στον ελληνικό αγροτικό χώρο αφορά, κυρίως, τις διαδικασίες της οικονομικής και πολιτικής ενσωμάτωσης του κόσμου της υπαίθρου στην πορεία του από το παραδοσιακό πλαίσιο στο σύγχρονο έθνος-κράτος. Μέσα από περιπτώσεις συγκεκριμένων περιοχών και χωριών, εξετάζει τις μορφές και την οργάνωση της αγροτικής εργασίας, την αγροτική εκμετάλλευση και τις ποικίλες μορφές της, τις σχέσεις της επιχώριας κοινωνίας με την κεντρική διοίκηση, τις πολιτικές συμπεριφορές και πελατειακές δεσμεύσεις των αγροτικών πληθυσμών, τη συγκρότηση, τέλος, τη διάλυση ή/και συντήρηση της αγροτικής ταυτότητας στο σύγχρονο αστικό πλαίσιο του καπιταλισμού. Ταυτόχρονα, η ερευνητική οπτική του έργου του περιλαμβάνει μια ενδελεχή παρουσίαση και κριτική των αγροτικών ερευνών στον ελληνικό χώρο από τον 19ο αιώνα (γεωγράφοι, ξένοι ταξιδιώτες, επιχώριοι ιστορικοί, λαογράφοι) έως τις σύγχρονες έρευνες αγροτικής κοινωνιολογίας και κοινωνικής ανθρωπολογίας. Εντός του παραπάνω πλαισίου βρίσκουμε, επίσης, μια σημαντική παρουσίαση του έργου ενός «αποστόλου», όπως τον χαρακτηρίζει ο Στάθης Δαμιανάκος, της αγροτολογίας στην Ελλάδα, του Κ. Δ. Καραβίδα. Θα πρέπει να τονίσω πως η έννοια της αγροτικότητας, στο έργο του Στάθη Δαμιανάκου, προσδιορίζεται κύρια με όρους ιστορικοπολιτικούς, χωρίς αυτό να σημαίνει πως υποτιμάται η συμβολική και πολιτισμική διάσταση των φαινομένων. Άλλωστε, το έργο του, το οποίο αναφέρεται στον δεύτερο άξονα των ερευνών του, συνηγορεί προς αυτή την κατεύθυνση. Ο όρος αγροτικότητα, στο έργο του Έλληνα διανοητή, συνιστά μια αναλυτική κατηγορία η οποία προσδιορίζει τις διαδικασίες κατά τις οποίες ο ελληνικός αγροτικός χώρος ενσωματώνεται στο πλαίσιο του καπιταλιστικού εθνικού κράτους. Μέσα από το αγροτολογικό έργο του ο Στάθης Δαμιανάκος προβληματίστηκε τόσο θεωρητικά όσο και μεθοδολογικά για τα όρια της αγροτικής κοινωνιολογίας και της κοινωνικής ανθρωπολογίας. Τα αποτελέσματα από τις σημαντικές εμπειρικές έρευνές του, οι οποίες προεκτάθηκαν τόσο στη σύγχρονη όσο και στη διαχρονία, κατάφεραν να προβληματίσουν τη σύγχρονη επιτόπια κοινωνική έρευνα για τη χρήση των εννοιών και των κατηγοριών που χρησιμοποιεί στην προσέγγιση του ελληνικού αγροτικού χώρου. Ταυτόχρονα, έθεσε σε κριτική τη δομή και την πρακτική των μεθόδων και των τεχνικών της ίδιας της κοινωνικής έρευνας.

Προχωρώντας στον δεύτερο άξονα του έργου του Στάθη Δαμιανάκου θα παρατηρούσαμε το εξής παράδοξο: αν και το μεγαλύτερο μέρος του έργου του αφορά την αγροτικότητα και το πέρασμα στη νεωτερικότητα, ο Στάθης Δαμιανάκος είναι ευρύτερα γνωστός περισσότερο για τη συνεισφορά του στο πεδίο του λαϊκού ή λαϊκότροπου αστικού πολιτισμού.

Τούτο δεν είναι παράξενο, αλλά εξηγείται από το γεγονός ότι οι μελέτες του υπήρξαν αφενός πρωτοπόρες και πρωτότυπες, όταν είδαν το φως της δημοσιότητας, αφετέρου εντάχθηκαν στο πλαίσιο ενός έντονου διαλόγου για την πολιτική και κοινωνική θεώρηση των πραγμάτων του λαϊκού πολιτισμού των πόλεων προκαλώντας σφοδρές αντιπαράθεσεις με κατεστημένες αξίες και χρόνιες ερευνητικές αγκυλώσεις. Το 1976, χρονιά που κυκλοφόρησε η *Κοινωνιολογία του Ρεμπέτικου*, παράχθηκε ένας έντονος διάλογος ο οποίος εδραζόταν στο υπάρχον κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο. Μέχρι τότε οι κατηγορίες του λαϊκού πολιτισμού, εκτός από φτωχινές εξαιρέσεις, αφορούσαν αποκλειστικά τον αγροτικό χώρο και ουδόλως τον αστικό. Πέραν τούτου, οι αντιπαράθεσεις της συντηρητικής αλλά και μέρους της προοδευτικής διανοήσης της εποχής εγγράφονταν σε κοινές σινισταμένες, οι οποίες είχαν να κάνουν με συγκεκριμένες αναπαραστάσεις του εθνικού και λαϊκού ιδεώδους, συναντώντας τις ιδέες της ονομαζόμενης γενιάς του τριάντα. Ο Στάθης Δαμιανάκος αντιμετώπισε τα λαϊκότερα αντικείμενα σε πλήρη αντίθεση με τη ματιά της παραδοσιακής Λαογραφίας, τόσο στο πεδίο της μεθοδολογίας όσο και στο πεδίο των ιδεών και των θεμάτων. Ταυτόχρονα εντάσσει την ιστορικοσυγκριτική μέθοδο στον ερευνητικό του ορίζοντα καθιστώντας δυνατή την ευρύτερη προσέγγιση των αντικειμένων αυτών έξω από το εθνικιστικό ιδεώδες του περιούσιου λαού. Το 1987, η έκδοση ενός συνόλου άρθρων σε βιβλίο με τίτλο *Παράδοση ανταρσίας και λαϊκός πολιτισμός* καθιστά ξεκάθαρη την προβληματική του Στάθη Δαμιανάκου και αναδεικνύει, ταυτόχρονα, το ερμηνευτικό του σχήμα. Σκύβοντας πάνω από ερευνητικά αντικείμενα καθ' όλα απαξιωμένα από την επίσημη κοινωνική έρευνα, τα καθιστά αξιόπιστα ιστοριογραφικά τεκμήρια τα οποία, την ίδια στιγμή, μπορούν να αποδομήσουν τον κυρίαρχο λόγο της επιστήμης αλλά και την ίδια την κυρίαρχη ιδεολογία. Από τη μελέτη του φαινομένου της κοινωνικής ληστείας στον 18ο και 19ο αιώνα, ακολουθώντας τον ιδεότυπο που εισάγει ο E. Hobsbawm στην ιστοριογραφία, αλλά προσαρμόζοντάς τον στο ελληνικό παράδειγμα, έως την κριτική στην παραδοσιακή Λαογραφία, την προσέγγιση του ρεμπέτικου τραγουδιού και του ελληνικού караγκιόζη στον 20ό αιώνα, αναδεικνύεται μια δομική ομολογία, μια κοινή πολιτισμική συνέχεια, η οποία ενυπάρχει στο ήθος των «επικίνδυνων τάξεων» του ελληνικού χώρου και η οποία ενσωματώνεται αναπαραστατικά στα παραγόμενα καλλιτεχνικά αντικείμενα. Και ίσως εδώ βρίσκεται η ενότητα των δύο αξόνων των εργασιών του Στάθη Δαμιανάκου. Η μελέτη της αγροτικότητας και το πέρασμα από τις παραδοσιακές δομές στη νεωτερικότητα, με όποια δυσλειτουργία συνεπάγεται το πέρασμα αυτό, εκφράζεται με τα ποικίλα είδη καλλιτεχνικής έκφρασης στο μεταίχμιο του παραδοσιακού με το σύγχρονο, στις παρυφές του κυρίαρχου πολιτισμού, στις αντιστασιακές, συνειδητές ή/και ασυνειδητές, συμπεριφορές του κόσμου των ρεμπετών και των караγκιόζοπαικτών. Το πέρασμα από την παραδοσιακή κοινωνία στο έθνος-κράτος εξετάζεται, έτσι, μέσα από την κοινωνική, πολιτική, οικονομική και ιδεολογική συγκρότηση παρακοινωνιακών μορφωμάτων τα οποία αντιστέκονται, μέσα από συγκρούσεις, στις συνεχείς προσπάθειες ενσωμάτωσής τους στην κυρίαρχη κεντρική εξουσία και νομιμότητα. Την ίδια στιγμή, η επιτόπια εθνογραφική έρευνα στον αγροτικό χώρο, κυρίως της Ηλείου, καθώς και η επιστροφή, ύστερα από τριάντα χρόνια, στον ίδιο τόπο για την ιστορικοσυγκριτική του εξέταση, αναδεικνύει έναν κόσμο ο οποίος βρίσκεται πολύ μακριά από τις κυρίαρχες αντιλήψεις, ιδέες και προσδοκίες των επιστημονικών εξελικτικών

ευρωκεντρικών σχημάτων (η κριτική στην οπτική του κοινωνιολόγου-δασκάλου του, του H. Mendras, είναι χαρακτηριστική αυτής της κατεύθυνσης). Η συγκρότηση του ελληνικού αγροτικού χώρου λαμβάνει χώρα μέσα σε ένα πλαίσιο στο οποίο οι οικονομικές και πολιτικές δομές παίζουν πάντα έναν ρόλο πρωτεύοντα. Το σημείο αυτό θα έπρεπε να εκτιμηθεί σε όλη του τη σημασία από τη σύγχρονη ελληνική εμπειρική έρευνα των κοινωνικών επισημών, μεγάλο μέρος της οποίας επιδίδεται σε συμβολικές και πολιτισμικές αναλύσεις χωρίς, πολλές φορές, να γίνεται κατανοητή η συγκρότηση του ερευνώμενου πεδίου μέσα από την οικονομική και κοινωνική του διάσταση.

Μεθοδολογικά ο Στάθης Δαμιανάκος κινήθηκε ανάλογα με τις ιδιαιτερότητες του κάθε πεδίου έρευνας: από την ανάλυση περιεχομένου και τη σημειωτική προσέγγιση έως την επιτόπια εθνογραφική έρευνα, την οποία, άλλωστε, θεωρούσε ιδιαίτερα σημαντική για την εξέταση του παραδοσιακού κόσμου και την κατανόηση του πεδίου έρευνας. Μέσα από αυτό το πλαίσιο γεννήθηκε μια έντονη διεπιστημονική ματιά, η οποία κατάφερε να συνταιριάσει τα πεδία της αγροτικής κοινωνιολογίας, της κοινωνικής και πολιτισμικής ιστορίας και της ανθρωπολογίας. Και όλα αυτά μέσα από μια προσέγγιση η οποία προέκυπτε ως εσωτερική αναγκαιότητα των προς εξέταση αντικειμένων και όχι με τη σύγκλιση και την ανάμειξη διαφορετικών μεθόδων, τεχνικών και θεωριών. Το έργο του έλληνα διανοητή άνοιξε δρόμους πρωτόγνωρους στο ερευνητικό πεδίο, και καθοδήγησε ένα μεγάλο μέρος νεότερων ερευνών γύρω από τα φαινόμενα της αγροτικότητας, του αστικού εκσυγχρονισμού, της πολιτισμικής ιστορίας και της επιτόπιας εθνογραφίας. Την ίδια στιγμή κατάφερε να ασκήσει έντονη κριτική στην κυρίαρχη οπτική κάποιων δυτικών ερευνητών, οι οποίοι προσάρμοζαν τα θεωρητικά τους μοντέλα και σχήματα, δυτικής και «οριενταλιστικής» λογικής, στην ελληνική πραγματικότητα, αγνοώντας το ιστορικοκοινωνικό πλαίσιο αναφοράς.

Θα κλείσω την πολύ σύντομη αναφορά μου στο έργο του Στάθη Δαμιανάκου με ένα μικρό παράθεμα από τον πρόλογο στη νέα έκδοση της *Κοινωνιολογίας του Ρεμπέτικου*, μισόν αιώνα μετά την αρχική της έκδοση:

«Όσο κι αν οι σύγχρονες τάσεις του μεταμοντερνισμού, ιδιαίτερα στην ανθρωπολογία, φαίνεται να θεωρούν τον τρόπο γραφής ως αναπόσπαστο (και καθοριστικό) τμήμα του ερευνητικού αποτελέσματος, οφείλουμε να έχουμε πάντα στο νου μας ότι το κρίσιμο στοιχείο μιας έρευνας είναι τα πρωτότυπα φαινόμενα και οι μεταξύ τους σχέσεις, που φέρνει στο φως η ανάλυση του εμπειρικού υλικού, πέρα και έξω από τις οποιοσδήποτε ρητορικές κατασκευές. Οι εκφραστικοί σχομοί έρχονται και παρέχονται, το ερευνητικό δεδομένο παραμένει, σταθερό σημείο αναφοράς για μεταγενέστερες προβληματικές ή ερευνητικές κατευθύνσεις».

Χρήστος Δερμεντζόπουλος

Βασική εργογραφία του Στάθη Δαμιανάκου

1. *Κοινωνιολογία του Ρεμπέτικου*, Ερμείας, Αθήνα 1976 (νέα έκδοση, Πλέθρον, Αθήνα 2001).
2. "Aspects du changement social dans la campagne grecque. Pour une approche pluridisciplinaire", (Εισαγωγή - επιμέλεια), *The Greek Review of Social Research*, ΕΚΚΕ 1981 (ειδικό τεύχος) - *Διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού στην αγροτική Ελλάδα*, ΕΚΚΕ, Αθήνα 1987.

3. Παράδοση ανταρσίας και λαϊκός πολιτισμός, Πλέθρον, Αθήνα 1987.
4. *Théâtres d'ombres, tradition et modernité*, (σε συνεργασία), L' Harmattan, Paris 1986 – *Θέατρο σκιών, παράδοση και νεωτερικότητα*, Πλέθρον, Αθήνα 1993.
5. *Paysans et Nations d'Europe Centrale et Balkanique*, (σε συνεργασία), Maisonneuve et Larose, Paris 1985.
6. *Les amis et les autres, mélanges en l'honneur de John Peristiany*, (σε συνεργασία), ΕΚΚΕ, Αθήνα 1995.
7. *Μνήμη, εργασία και εξουσία σε τρία χωριά της Ηπείρου*, (σε συνεργασία), Πλέθρον – ΕΚΚΕ, Αθήνα 1997.
8. *Le paysan grec, défis et adaptations face à la société moderne*, L'Harmattan, Paris 1996. *Από τον χωρικό στον αγρότη. Η ελληνική αγροτική κοινωνία απέναντι στην παγκοσμιοποίηση*, Εξάντας – ΕΚΚΕ, Αθήνα 2002.
9. *Villageois et citadins de Grèce, «l'autre et son double»*, (εισαγωγή-επιμέλεια), Strates, No 10, LADYSS – CNRS, Paris 2001.
10. *L' image du héros dans les traditions orales du sud-est européen*, (εισαγωγή-επιμέλεια), Etudes Balkaniques – Cahiers Pierre Belon, 7, De Boccard, Paris 2000.
11. *Cultures rebelles (bandits sociaux, rébétés et montreurs d' ombres en Grèce moderne*, L'Harmattan, Paris 2003 – *Ήθος και πολιτισμός των επικίνδυνων τάξεων στην Ελλάδα*, Πλέθρον, Αθήνα 2004.

Η γυναίκα του Αθηνών. Η φωτογραφία αυτή τράπη, σε διάφορα Αγγλικά, « Ο Η. ΜΑΡΖΑΝΤΙΝΙ, « 1900